

Et prestespeil fra reformasjonsårhundret

Biskop Jens Nilssøns prestekodeks belyst ved hans prekener

A Pastors' Manual from the late Reformation Century

Andreas Aarflot

Biskop emeritus, dr. theol, MF vitenskapelig høyskole

andraarf@online.no

Sammendrag

Reformasjonen i Danmark-Norge krevde en ny gjennomtenkning av prestens oppgaver. I de fleste tilfeller ble de sittende prester værende i sine embeter, og søkte å innrette seg etter de nye kirkelige forordninger i Kirkeordinansen. Det ble de nye biskopenes oppgave å rettlede prestene til forståelsen av deres tjeneste som evangeliske prester. Biskop Jens Nilssøn (1538–1600), som betjente det vidstrakte Oslo og Hamar stift, har i sine etterlatte prekener gitt et omfattende bidrag til en gjennomreflektert forståelse av presteembetet. Dette kommer særlig til uttrykk i de to ordinasjonstaler som han holdt i domkirken i Oslo i 1580 og 1581. I denne undersøkelsen ser vi nærmere på det bibelske og teologiske perspektiv som han anlegger i forståelsen av prestens embete. Det viser seg at han har utformet en rekke pastoralteologiske prinsipper, som gir et godt grunnlag til forståelsen av en luthersk pastoralteologi.

Nøkkelord

Reformasjon, Embetsteologi, Biskop, Prestetjeneste, Ordinasjon, Forkynnelse, Lov og evangelium

Abstract

The Lutheran Reformation in Denmark/Norway called for a revision of the concept of the pastor's office. Normally, the incumbent pastor continued to serve his congregation, adapting to the regulations in the new Church Law (1537), «Kirkeordinansen». The newly installed bishops were assigned the responsibility of instructing the pastors in their tasks as Lutheran clergy. Bishop Jens Nilssøn (1538–1600), serving the diocese of Oslo/Hamar, left behind a number of manuscripts presenting sermons reflecting a comprehensive concept of a Lutheran pastor, most specifically outlined in two sermons at ordination services in 1580/81. This essay explores his concept of a pastor's ministry in a biblical and theological perspective, showing his fundamental grasp of important elements in a Lutheran understanding of the ministry.

Keywords

Reformation, Theology of Ordained Ministry, Bishop, Ministry, Ordination, Preaching, Law and Gospel

Reformasjonens overgangsfase

De første biskoper etter reformasjonen fikk en vanskelig oppgave med å organisere en luthersk kirke i Norge. De gamle katolske biskoper var blitt avsatt, og kong Christian III hadde foresatt seg at de nye superintendentene skulle bidra til å skape orden både på det lokal-kirkelige plan og det sentralkirkelige, som også i stor grad spilte inn i den politiske nyordning som skjedde. Den betydeligste biskopen i overgangsfasen var Geble Pedersøn (c. 1490–1557)

i Bergen, som allerede var valgt av domkapitlet til å tiltre i den katolske bispestolen, men han rakk ikke å tiltre før Kirkeordinansen definerte en helt ny bispeprofil, som han ble satt til å administrere. Han var den eneste norskfødte av den første generasjon som tiltrådte bispegjerningen etter reformasjonen. Med stor dyktighet fremmet han kirkens saker i Bergens stift, og han ivret for å skaffe kompetente prester og ruste opp katedralskolen. Stavanger bispedømme fikk i 1571 en energisk reformator i Jørgen Eriksen (1535–1604). Og ved slutten av århundret finner vi den markante visitator og forkynner Jens Nilssøn i Oslo (1538–1600). Han er en av de få norskfødte geistlige som gjorde seg bemerket i dette tidsrom. Gjennom sine prekener og sine visitasberetninger avtegner han seg som en markert forkynner med et tydelig luthersk preg. I denne undersøkelsen skal vi se nærmere på hans fremstilling av presteembetet.

Det var oppstått et stort behov etter reformasjonen for å tegne bildet av den lutherske prest til forskjell fra den katolske geistlighet. Allerede Kirkeordinansen (1537/39), som fastla det kirkerettslige grunnlag for reformasjonen i Danmark-Norge, hadde klare bestemmelser om prestetjenesten.¹ Etter hvert oppsto det en variert litteratur som beskrev hvilke krav og forventninger som ble stilt til dem som skulle betjene menighetene og bevisstgjøre kirkefolket om den nye trosretning.² Gjennom sine prekener, og særlig gjennom de to bevarte ordinasjonstaler, har biskop Jens Nilssøn levert et viktig bidrag til en luthersk forståelse av presteembetet og dermed gitt gode ansatser til en begynnende utvikling av en evangelisk pastoralteologi.

Jens Nilssøn ble født i 1538, bare vel et år etter reformasjonens innføring i Danmark-Norge, og hans livsløp frem til hans død i 1600 dekker de to tredjedeler av århundret som var preget av kirkens søken etter sin nye, reformatoriske identitet. Han ble født i Oslo med dansk far og norsk mor. Etter skolegang i Oslo, og studier i København, ble han knyttet til katedralskolen i Oslo som rektor i 1563, 25 år gammel, etter å ha oppnådd baccalaureusgraden året før. Han fortsatte sine studier, og fikk magistergraden etter noen måneders studium i København i 1571, og ble presteviet samme år. I teologisk og vitenskapelig henseende hørte han til de såkalte Oslo-humanistene, med interesse for historie og astronomi. Den mest kjente av disse var Hallvard Gunnarssøn (1550–1608), som etter å ha tatt magistergraden i Rostock i 1572 ble lesemester (*lector theologiae*) ved katedralskolen, og biskopens nærmeste teologiske medarbeider. Jens Nilssøns kirkelige embetsvei ble staket ut da han i 1574 ble assistent for sin svigerfar, Oslo-bispen Frants Berg (1504?–1591) og formelt ble innsatt som medhjelper i bispeembetet med rett til suksisjon. Fra denne tid foretok han regelmessige visitaser i det vidstrakte bispedømme, som omfattet Oslo og Hamar stift, deler av Telemark, og også Båhuslen. I 1580 ble han vigslet til bispeembetet av den ledende biskop i den dansk-norske kirke, sjællandsbispen Povel Madsen (1527–1590).

Presterekrutteringen i reformasjonsårhundret

Det er vanskelig å danne seg et tilfredsstillende bilde av presteskaper i Norge i siste fjerdedel av reformasjonsårhundret. Den første overgangsgenerasjon som kom fra tjenesten under

-
1. Avsnittet «Hvordan Kirkens tjenere skal beskikkes» gir en utførlig beskrivelse både av tilsettingsprosedyren og innvielsen av prestene, som avsluttes slik: «Saa skal da den hele handling med denne Beskikkelse og Ordinasjon fullendes efter de ord av Paulus: 'Skabningen helliges ved Ordet og Bønnen' (1 Tim 4,4–5).» Sitert etter Max W. Olsen: *Den danske Kirkeordinans af 1539* (København: Nyt Nordisk Forlag – Arnold Busck, 1936), 86.
 2. Se Amy Nelson Burnett, «The Evolution of the Lutheran Pastors' Manual in the sixteenth Century», *Church History* 73, nr. 3 (2004): 536–65, <https://doi.org/10.1017/s0009640700098280>.

den katolske tradisjon, og mer eller mindre tvunget førte tjenesten videre under lutherdommens kirkelige regelverk, var borte. Den andre generasjon av luthersk utdannede prester var også for en stor del på vei ut av tjenesten, og den tredje generasjon var den som preget bildet på Jens Nilssøns tid. Presteutdannelsen etter reformasjonen var i prinsippet underlagt bispestolene og katedralskolene, som etter hvert kom i gang under vanskelige vilkår. Den første lutherske biskopen i Oslo (som også hadde vært den siste katolske), Hans Rev (c. 1480–1545) mente det til enhver tid måtte være 12 til 16 elever ved skolen i Oslo for å sikre nok prester til bispedømmet. Han ønsket at de skulle underholdes av kirkens midler, men dette synes ikke å ha fungert. Fra 1557 skulle elevene ha fri kost fra slottet eller Kongsgården, hvor skolen lå.³ Men etter 1550 fantes et økende antall norske prestestudenter ved utenlandske universiteter. Dette bidro til å øke rekrutteringen.⁴ Soknegrensene hadde vært utydelige ved avslutningen av det katolske tidsrom. I enkelte bygdelag fantes det på 1400-tallet ikke lenger befolkningsgrunnlag til å opprettholde regulær geistlig betjening. Historikeren Steinar Imsen skriver:

Sogn ble slått sammen og sogn ble slettet. Denne prosessen ble reversert med befolkningsveksten på 1500-tallet. Samtidig festnet det seg en ordning med store prestegjeld bestående av hovedsogn og anneksogn og et tilsvarende hierarki av sogneprester og kapellaner. Noen av kapellanene bosatte seg i anneksene, mens andre holdt hus hos sognepresten hvor de gikk ham til hende og etter behov ble sendt ut i de fjerne bygdene.⁵

Det ser ut til at tilgangen på prester har vært tilfredsstillende ved slutten av reformasjonssårhundret. Visitasberetningene fra Jens Nilssøns reiser viser at alle de besøkte menighetene hadde en sokneprest i embete, og mange steder, særlig i byene og i større prestegjeld, fantes det også en kapellan. En antydning om prestedekningen kan vi se i beretningen fra biskopens visitas i Follo, Viken og Båhus 1. mars til 1. mai 1594. I løpet av disse to månedene visiterte biskopen 36 sokn, og hørte prekener av 49 prester.⁶

Det er vanskelig å etterspore hvor mange av disse som hadde blitt ordinert til sin tjeneste av Jens Nilssøn selv. Det synes å fremgå av materialet at han ikke hadde vigslat noen prest før han selv var blitt vigslat til biskop i 1580. Det er rimelig å anta at han selv ikke har fått prege særlig mange av dem som betjente menighetene i hans tid. Men hans tanker om prestetjenesten kommer tydelig til kjenne i de to ordinasjonstaler som er gjengitt i hans preakensamling.⁷ Den første av disse ble holdt 2. oktober 1580, bare tre måneder etter hans egen vigsel til biskop, og den neste vel et halvt år senere, 7. mai 1581, begge i domkirken i Oslo. Men også ellers i hans prekener finner vi temaet belyst.

Det ligger nær å spørre om Jens Nilssøn har vært påvirket av andre forfattere i tiden etter reformasjonen, forfattere som var opptatt av å tegne et luthersk presteideal til forskjell fra den katolske prestetype. Den mest innflytelsesrike teologen i den dansk-norske kirke i tidsrommet fra midten av århundret, Niels Hemmingsen (1513–1600), ga allerede i 1562 ut en

3. Oluf Kolsrud, *Presteutdanning i Noreg* (utg. av Kristen Valkner; Oslo: Universitetsforlaget, 1962), 75.

4. «Antallet norske prestestudenter i utlandet økte i annen halvdel av 1500-tallet. Fra 1550–1574 var tallet 61 studenter, og fra 1574 ut århundret var tallet steget til 132» (Kolsrud, *Presteutdanning i Noreg*, 88).

5. Steinar Imsen, *Da reformasjonen kom til Norge* (Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2016), 157.

6. Yngvar Nielsen, *Biskop Jens Nilssøns visitatsbøger og reiseoptegnelser 1574–1597* (Kristiania, 1885; faksimileutgave 1981 ved red. Carl Zakariasson), 100–268.

7. *To og Tredive Prædikener, holdt i Aarene 1578 – 1586 av M. Jens Nilssøn, fjerde evangeliske Superintendent over Oslo og Hamar Stifter. Med en Indledning om Jens Nilssøns Liv og Virksomhed ved Andreas Brandrud og Oluf Kolsrud. Utgit av det Kgl. Fredriks Universitet i Kristiania som Universitetsprogram for det 2det Semester 1917 til den Lutherske Reformasjons 400-Aars-Jubilæum* (Kristiania: i kommisjon hos H. Aschehoug & Co., 1917).

inngående beskrivelse av de kjennetegn som burde prege en luthersk prest og hans embetsførsel.⁸ Boken var ugitt på latin, men kom snart i mange opplag, og fant raskt veien til oversettelser både til engelsk og tysk.⁹

Det er imidlertid lite som tyder på at Jens Nilssøn har hatt Hemmingsens bok som forbilde. Selve det litterære grep er svært forskjellig hos de to. Mens Hemmingsen i tråd med sin foretrukne metode anlegger et systematisk grep på stoffet, med en rekke teser og underpunkter, flyter Jens Nilssøns fremstilling frem gjennom rammen av prekener, der han med skriftbelegg og historiske eksempler tegner sitt bilde av prestens embete, men uten å henfalle til den type detaljdisponering som Hemmingsen bruker. Hoveddelen i Hemmingsens bok handler om kirkerettslige sider ved prestens oppdrag. Som tittelen antyder, behandles de fleste områder med vekt på den ytre form som tjenesten bør ha (*modus vivendi agendique*, «måten å leve og agere på»), og her forekommer ofte svært detaljerte kasuistiske regler for hvordan presten bør opptre. Dette gir fremstillingen et moralistisk preg. Noe tilsvarende er det vanskelig å finne hos Jens Nilssøn.¹⁰

Hemmingsen var påvirket av de mange negative beskrivelser av prestene, og viser til strenge pålegg fra de danske biskopenes synodalmøter. Dette preger også hans pastoralteologi, så den mer blir en moralteologi. I sin dedikasjonen i boken *Pastor*, stilet til biskop Tyge Asmussen, legger Hemmingsen vekt på mangelen på kirketukt som en årsak til kirkens forfall: «Kirketugten var geraadet i Forfald, og skjøndt Luther og Melanchthon havde sat Liv og Kraft paa at rense Læren og igjen at indføre den apostoliske Kirketugt, formaaede de dog ikke at tilligemed Læren at forbedre Menneskenes Sæder».¹¹

I beskrivelsen av prestens personlige liv gir han nærmest en kasuistikk for prestens ekte-skap, hans huslige adferd, regler for barneoppdragelse, og for hans offentlige fremtreden.¹² Presten er først og fremst *pastor*, hyrde, slik tittelen antyder. Niels Hemmingsen henviser til Jesu samtale med Peter i Joh 21,15 ff., der Peters oppdrag beskrives som en hyrdetjeneste for hjorden. Men dette skjer ved en mest mulig korrekt utøvelse av embetets oppgaver. Det er typisk at han gir en grundig redegjørelse for hvordan kirketukten skal utføres, med adresse til forskjellige kasus av overtredelse. Også skriftemål og nattverd behandles mer ut fra en juridisk enn en sjelesørgerisk synsvinkel.¹³ I omtale av prekenen er han mest opptatt av formelle retoriske grep.¹⁴ Niels Hemmingsen leverer ingen inngående begrunnelse for det kirkelige embete, slik Jens Nilssøn gjør. Han drøfter prestens myndighet i kirkerettslige kategorier, og peker på at presten opererer i to forskjellige sammenhenger: ut fra den åndelige myndighet (*potestas ordinis*), og ut fra den rettslige (*potestas jurisdictionis*).¹⁵

Det er imidlertid en annen kilde som synes å være benyttet av Jens Nilssøn som en ressurs, først og fremst ved anvendelsen av sitater fra forskjellige av kirkefedrenes skrifter. Det dreier seg om boken som den tyske teologen Martin Chemnitz utga i 1569 som en veiledning i den kristne tro, beregnet som ordinasjonsforberedelse for prester i den lutherske kirke i Braunschweig: *Handbüchlein der vornehmsten Hauptstücke der christlichen Lehre*

8. Niels Hemmingsen, *Pastor sive pastoris optimus vivendi agendique modus* (København, 1562).

9. Se den grundige presentasjon av boken hos J.H. Paulli, *Niels Hemmingsens Pastoraltheologie: Et Bidrag til den praktiske Theologies Historie* (København, 1851).

10. «Hemmingsen var påvirket av de mange negative beskrivelser av prestene. [...] Dette preger hans pastoralteologi så den mer blir en moralteologi» (Paulli, *Niels Hemmingsens Pastoraltheologie*, 23 ff.). Se også Burnett, *The Evolution of the Lutheran Pastors' Manual*, 546: «In fact, Hemmingsen's book can best be described as a conduct-book for pastors.»

11. Siteret etter J.H. Paulli, *Niels Hemmingsens Pastoraltheologie*, 24.

12. Niels Hemmingsen, *Pastor*, 132–33.

13. *Ibid.*, 155 f.

14. *Ibid.*, 145.

15. *Ibid.*, 321 ff.

(«En liten håndbok til de viktigste hovedstykker av den kristelige lære»). Martin Chemnitz (1522–1586) var en ledende kraft i konsolideringen av den lutherske reformasjon som førte frem til Konkordieformelen (1577). Hans bidrag besto vesentlig i lærde verker på latin, men denne håndboken til den kristelige lære på morsmålet fikk en større utbredelse. Boken ble snart utgitt på latin (1571), oversatt av Chemnitz' elev Johannes Zanger, og kom på nytt i 1574 og senere i flere nye opplag. Det er den latinske utgaven, *Enchiridion de præcipuis captibus doctrinæ coelestis* Jens Nilssøn åpenbart har hatt tilgang til, og som han siterer temmelig ordrett fra ved forskjellige anledninger.¹⁶ Chemnitz innleder boken med et fyldig kapittel om prestedtjenesten, og deretter utfolder han de vesentlige punkter i tros læren i en rekke spørsmål og svar. Jens Nilssøn befant seg i sommerhalvåret 1571 i København for å ta sin magistergrad, og kan ha fått kjennskap til boken og kjøpt den latinske utgaven med seg hjem. Det er også kjent at hans nære medarbeider Hallvard Gunnarssøn oppholdt seg en lengre tid i Rostock i 1572 for å få sin magistergrad, og det kan tenkes at han har brakt med seg et eksemplar hjem til Katedralskolens bibliotek, som Jens Nilssøn var vel fortrolig med.

Disiplenes oppdrag som forbilde for prestedtjenesten

Det finnes tankevekkende bidrag til forståelsen av presteembetet også utenom de to egentlige ordinasjonstaler som er gjengitt i prekensamlingen. Allerede i en preken på 1. søndag etter påske, 10. april 1580, har biskop Jens Nilssøn pekt på viktige sider ved prestenes oppdrag. Teksten var fra Joh 20,19 ff. om Jesu møte med disiplene etter oppstandelsen, og hans utsendelse av disiplene. Her peker biskopen på at disiplene ble innviet og utsendt som de første bærere av «prekeembetet». I en sammenfattende innledning før han gir seg i kast med å utlegge teksten, skriver han:

Saa er da Summen paa thette Evangelium kortelig: Att Jesus Christus guds Søn den korsfestede hand er visselige opstanden aff døde; Och att vij skulle bekomme syndernis forladelse och haffue liffuit formedelst troen i hans naffn. Och her till haffuer hand hellige giort sine Discipler och med sin aand och naade Consecreret och induigit dem till det hellige predicher Embed att de skall thette kundgjøre for alle; Och der hos haffuer hand giffuit dem befaling och fuld magt autoritet och myndighed till att løse och binde eller att forlade och beholde synderne paa guds vegne. Thet er, Att lere och underuise att trøste, att raade och formane och att straffe formedelst guds Ord och den sande lerdømme med all flid och vindskibelighed.¹⁷

I prekenen går han nærmere inn på disiplenes oppdrag og peker på at dette oppdrag føres videre gjennom det kirkelige embete. Oppdraget innebærer på Jesu vegne å kunngjøre for alle *den evige fred* og tilby dem *syndenes forlatelse*, *Guds vennskap* og *det evige liv* av bare nåde, alene *ved troen* på Jesus Kristus, *rettleder* de villfarende, *trøste* de knuste hjerter og rådløse samvittigheter og *lukke opp himmelen* for dem som gjør bot, og forvalte *binde- og løsenøkelen*.¹⁸

16. Utgaven som det refereres til i det følgende, er fra 1588, trykt i Leipzig, og ser ut til å være et opptrykk av Zanger sin oversettelse fra 1571: https://books.google.no/books?id=LM1jAAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=no&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false.

For disse opplysninger skylder jeg takk til professor John Kaufmann ved MF vitenskapelig høyskole, som har hjulpet meg i jakten på originale sitater fra kirkefedrene hos Jens Nilssøn.

17. *To og Tredivte Prædikener*, 133.

18. *Ibid.*, 134. Denne fremstilling av frelsens virkninger finner vi flere steder i omtrent tilsvarende sammenstilling, spredt omkring i biskopens preken, sml. *ibid.*, 136, 140, 210, 251, 274. Det viser en grunnfestet forankring i den lutherske lære om rettferdiggjørelsen og troens frukter.

I prekenen på søndag etter påske minner han om at det var dette som var hovedbudskapet allerede i disiplenes forkynnelse, og dette oppdrag gjelder i kirken i dag for dem som er satt til å forvalte ord og sakramenter på Kristi vegne for å fremme det som tjener til Guds ære og menneskers salighet. Prestene skal ikke isolere seg som de tidligere eremitter «som ligger hen i Ørchen och skulcher», eller munkene i sine klostre, men stå åpenbart frem og forkynne det «nådefulle evangelium», slik Jesus selv hadde gjort. Jesus selv var kommet til verden for å «kalle, forsamle og oppbygge seg her en kristen kirke». Han var ikke kalt til stor makt og verdslig herredømme, men til å fremme et «åndelig rike». Og slik han selv var sendt av Faderen, slik sendte Kristus disiplene «og alle andre Guds Ords tjenere», ikke for å bli verdslige herrer, men til å preke og lære andre, og oppbygge Kristi rike, og rive ned djevelens rike. Og slik som Jesu oppdrag førte ham gjennom lidelse og kors, må også prestene være beredt til å møte motstand og lidelse i sin tjeneste. «Thi saadant iit Embed kand icke vere Korsit foruden thet kommer hueden det komme kand.»¹⁹

Selv om prestens embete er foraktet i verden, så er det dog «det allerhelligste og nyttigste embete blant alle embeter i verden». For det finnes ingen nyttigere oppgave enn den å «rette lede mennesker til salighet». Og med den samme guddommelige makt og kraft som Kristus utsendte sine disipler med, utsender han også i dag sine tro tjenere og utrunder dem med sin Hellige ånds nåde, og lover at han vil være med dem inntil verdens ende, slik løftet til disiplene lød. Om tjenesten kan føre til motgang og trengsler, skal «alle Guds tjenere» trøste seg til Guds løfte og «fare frem i sitt kall med dristighet og frimodighet og utføre sin gjerning, rettsindige i troen, i tålmodighet og i en god forhåpning, med bønn og formaning til Gud om Den hellige ånds hjelp og bistand».²⁰

Om noen da spør om presten, som selv er et skrøpelig, syndig menneske, kan tilgi og forlate syndene, så peker biskopen på at det er Gud selv som utretter den gjerning å forlate synder, men prestene er hans «instrument og redskap», og han er alltid i dem med sin ånd og nåde. Derfor skal tilhørerne motta prestenes undervisning og lærdom som av Gud selv, og ikke tvile på at gjennom deres røst og evangeliets «lydende preken» er han så kraftig til stede, at det er som om han selv talte til oss, og lar «sin egen røst lyde fra himmelen til oss».²¹ Evangeliets tjeneste er ikke avhengig av noen menneskers hellighet eller verdighet, og den kristne kirkes virkekraft «er icke funderit eller besluttet och forfattet i thieners eller predicanthens Ord och tale». Men den har sitt utspring og begynnelse i Jesus Kristus selv, og har sin kraft av Den hellige ånd, som Kristus selv gir sine predikanter. Symbolikken i prekenteeksten hvor Jesus åndet på disiplene og sa: «Ta imot Den hellige ånd» er et viktig motiv i resten av denne prekenen. Ordet og Den hellige ånd hører sammen.

Videre i denne prekenen sier biskopen at prestene må huske på at nåden og tilgivelsen er ment for alle som tar imot i tro, uten forskjell på mennesker. For evangeliets løfter er «alminnelige, og strekker seg ut til hvert menneske især». Det gjelder for jøder og hedninger, fattige og rike, edle og uedle, lek og lærd, høy og lav, mann og kvinne. Derfor tilhører også evangeliets tjeneste og bekjennelse alle mennesker, og især dem som tror.

Ellers er det verdt å merke at biskopen også det følgende år preker over den samme tekst fra Joh 20 på første søndag etter påske. Også denne gang benytter han anledningen til å begrunne preketjenesten med Jesu ord til disiplene etter oppstandelsen. Her er enkelte avsnitt nærmest en avskrift av prekenen året forut. Men han understreker enda tydeligere at

19. Ibid., 136.

20. Ibid., 139.

21. Ibid., 141.

den som forakter prestene og deres tjeneste, forakter Gud.²² Han peker igjen på den nære sammenheng mellom forkynnelsen av Ordet og mottakelsen av Den hellige ånd.

Di Christi aand eller den helligaand haffuer saa bundit sig till Ordet och ordsens tjeneste att hand formedelst den lydendis Euangelii røst vill være krafftig i mennischens hiernne (!) till att opueche i dem troen haabet Kierlighed tolmodighed en sand guds frygtighed och andre saadanne dygder.²³

Biskopen understreker at Gud bruker sine tjenere som sitt *instrument* og redskap for å tilkjennegi og åpenbare sin gode guddommelige vilje.²⁴

Ordinasjonstalene

Det er likevel først og fremst i de to bevarte ordinasjonstalene at biskopen gir den mest omfattende beskrivelse av forutsetningene og grunnlaget for prestedtjenesten og hvilke krav som bør stilles til dem som innehar det kirkelige embete. Først etter at han selv var blitt vigslet til biskop i København 1. juli 1580, kunne Jens Nilssøn, som nevnt, selv innvie nye prester. Da han utpå høsten holdt sin kanskje første presteordinasjon 2. oktober 1580, for én enkelt kandidat, går han utenom søndagens pretekst og har valgt Paulus' hilsen til Timoteus i 1 Tim 4,4–5 som utgangspunkt for sine betraktninger: «Alt det Gud har skapt, er godt, og ikke noe skal forkastes når det mottas med takk. For det helliges (J.N.: «consecreris och Vies och Helliggiøris») ved Guds ord og bønn».²⁵ Det er neppe uten grunn at biskopen velger nøyaktig det samme skriftsted som avsluttet omtalen av presteordinasjonen i Kirkeordnansen.²⁶ Det synes å være viktig for biskopen å presisere at ordinasjonen er en innvielses-handling, en «Presteuelse» som inneholder formaning og bønn og håndspåleggelse «efther den gamle Christelige Apostoliske skick och ceremonier». Det er Gud selv som har innstiftet prekeembetet, og stadfestet det med sitt guddommelige Ord, og med visse tegn. Det skal ikke være noe verdslig embete, men «en aandelig bestilling» som tjener til Guds ære og til menneskers salighet og evige velferd.²⁷ Prestene skal være predikanter og lærefedre («Doctorer og Pastorer») og sjelesørgere i Kristi kirke, og husholdere over Guds hemmeligheter (1 Kor 4,1, sml. Kol 1,24). De er Kristi og hans kirkes tjenere.²⁸

Når biskopen slik har gitt en prinsipiell begrunnelse for presteembetet, går han over til å beskrive de egenskaper som det forventes at presten skal ha. Det kreves *troskap* i utøvelsen av tjenesten. Presten skal være *lærd* og ha en rettsindig kunnskap og forstand på Guds ord. Han skal *holde fast ved* den saliggjørende lære og *bekjennelsen til Kristus*, hva som enn vil møte ham. Men han skal også være «bequem till att lere», *didaktikos*, som biskopen skriver med greske bokstaver (1 Tim 3,2), slik at presten klart, med tydelige og «bequemde» ord fremfører den hellige lærdom, «til Guds ære og den kristne menighets oppbyggelse».²⁹ Dette punkt

22. Ibid., 157.

23. Ibid.

24. Ibid., 158. Her spores kanskje en gjenklang av Augustana, art V: «For at vi skal komme til denne tro, er det innsatt en tjeneste med å lære evangeliet og meddele sakramentene. For ved ordet og sakramentene som ved *instrumenter* (lat. tekst), blir Den hellige ånd gitt, han som virker troen, hvor og når Gud vil». Sitert etter Sigurd Normann, *Den norske kirkes bekjennelsesskrifter på norsk, tysk og latin* (Oslo: Lutherstiftelsens Forlag, 1930), 36.

25. *To og Tredive Prædikener*, 437.

26. Se ovenfor note 1. Biskopen omtaler talen som en «kort preken» som dekker 7 store trykte sider, mens den neste ordinasjonsprekenen er på hele 17 sider.

27. *To og Tredive Prædikener*, 437.

28. Ibid., 438.

29. Ibid.

utdyper han like etterpå: presten må vite hvorledes han skal preke og lære, og hvor hans preken og lærdom skal strekke seg hen, så den kan tjene til oppbyggelse, til tuktt eller trøst.³⁰ Han skal preke Guds ord «rett og enfoldig, (dog med fornuft og klokskap)», heter det litt senere.³¹ Presten skal fremstå som den gode hyrde i sin *sjelesorg*. Han skal «føde fårene, helbrede de syke, forbinde de sårede, hente inn igjen de villfarne, lete opp dem som er fortapt og omgås varsomt med dem, og ha de friske og sterke i god gjemme og forvaring». Prestene skal *vokte* menigheten mot vrang lærdom. De er vektere på muren og skal straffe, råde og formane med all saktmodighet, – men dog slik at menigheten kan forbedres.³² Presten står til ansvar for Gud i hvordan han skjøtter sitt embete. Det er verdt å merke seg at biskopen belegger disse mer overordnede synspunkter på prestatjenesten med et stort antall bibelhenvisninger, både fra Det gamle og Det nye testamente, som han mener belyser, eller peker hen imot og danner forbilde for, den viktige oppgave som prestene har fått ansvar for.

Det er ett av de typiske kjennetegn ved Jens Nilssøns prekener at han viser en sterk fortrolighet med det bibelske tekstmateriale og benytter seg av en stor mengde referanser til selve bibelteksten. Det var ennå ikke kommet fart i produksjonen av bibler for Danmark-Norge. Den første bibelen som kom, var inspirert av Luthers oversettelse, og det var sjællandsbiskopen Peder Palladius (1503–1560) som med sedvanlig kraft bidro til at boken ble utgitt i 1550 som Christian IIIIs bibel. Den som tillegges æren for det meste av oversettelsesarbeidet, var Christiern Pedersen (c. 1480–1554), som allerede i 1529 og 1531 hadde levert en velrenomert oversettelse av Det nye testamente. Når Jens Nilssøn bruker direkte sitater, er det tydelig at han har hentet teksten fra Christian IIIIs bibel. En sammenlikning mellom sitatene i hans prekener og originalteksten i bibelen fra 1550 viser et klart sammenfall.³³ Stikkprøver viser at det er denne utgaven biskopen har benyttet. Han kan enten ha skaffet seg et eksemplar selv eller hatt tilgang til et eksemplar fra Katedralskolens bibliotek, eller han kan ha brukt det eksemplar som etter forordning skulle forefinnes ved alteret i samtlige kirker. Når det gjelder bibelteksten til kirkeårets søndager, kunne han benytte den mer tilgjengelige utgaven av Peder Palladius' *Alterbog* (1556), som i alt vesentlig bygget på Christian IIIIs bibel.³⁴ Det er ellers påfallende at han også i mange tilfeller bruker den latinske teksten fra Vulgata, som sikkert var lettere å håndtere, og som fantes i mange utgaver på denne tiden.

Presten må skjelne rett mellom lov og evangelium

I rekken av egenskaper som skal kjennetegne en rett prest, blir ingen viktigere enn den som består i å forkynne Guds ord og *skjelne rett mellom lov og evangelium*. En lang utredning i denne første ordinasjonstalen tar utgangspunkt i Peters ord: «Den som taler, skal se til at han taler som Guds ord» (1 Pet 4,11). Biskopen henviser her til hva Augustin sier «enstedz merckelig. Non audiamus in Ecclesia Hæc ego dico, Hæc tu dicis, Hæc ille dicit, sed hæc dicit Dominus» («I kirken hører vi ikke 'dette sier jeg, dette sier du, dette sier han, men dette sier Herren'»).³⁵

30. Ibid., 439.

31. Ibid., 441.

32. Ibid., 440.

33. I Riksarkivets bibliotek finnes nå en nøyaktig utskrevet tekst med latinske bokstaver, hvor fotografiske avtrykk av de løpende sider i originalen er avbildet fortløpende gjennom hele bibelutgaven fra 1550 (utgitt i Danmark 2018): <https://tekstnet.dk/christian-3-bibel/1/1>.

34. Se Bjørn Kornerup i *Den Danske Kirkes Historie*, bd. 4 (red. Hal Koch; København: Gyldendal, 1959), 82.

35. *To og Tredivte Prædikener*, 441. Her siterer biskopen tydelig fra Chemnitz: «Ac sicut Augustinus eleganter inquit: Non audiamus in Ecclesia, hæc ego dico, hæc tu dicis, hæc ille dicit, sed, hæc dicit Dominus» (*Enchiridion*, 33).

«Vi vet vel», sier han, «at Guds Ord finnes i to parter, som er loven og evangeliet». Det er en stor kunst å skjelne mellom disse to og bruke dem hver for seg i sin tid, og ikke blande dem sammen. Det blir galt når man preker evangeliet for de ryggesløse sikre og trygge og ubotferdige mennesker, eller forkynner loven for dem som har et engstelig hjerte eller er sorgfulle og botferdige. Derfor skal en Guds Ords tjener være fornuftig og klok, og se til at han bruker rett disse to lærdommer, loven og evangeliet og utdeler dem på rett vis. Loven skal straffe de selvsikre mennesker, som stoler på seg selv. Ved lovens preken vekkes synden, som ligger og sover hos dem, så den kommer frem i dagens lys, og det oppstår en stor frykt og forskrekkelse i hjertet. Men evangeliets lærdom skal man bruke til dem som er nedslått og knust og har en ydmyk ånd og bekjenner sin ondskap og uverdighet. En predikant som ikke vet å bruke lovens og evangeliets lærdom hver for seg, er lik kokker som kaster den ene rett etter den andre i gryten, eller som en lege som gir utvortes legemiddel til innvortes bruk eller innvortes medisin til utvortes bruk. Men biskopen påminner om at selv om det er forskjell på disse lærdommer, så de ikke skal blandes sammen, så må de være nær hverandre. For når den ugudelige ved lovens preken er kommet til bekjennelse av sin synd og er engstelig for Guds vrede og det er skapt et sår, så må en klok sjelesørger la evangeliets lys skinne og helle olje i det såret som nå er rensset.³⁶

I ordinasjonstalen peker biskopen på andre sider ved tjenesten som presten skal beflitte seg på å utføre. Han skal «rettelig traktere og utdele» de hellige sakramenter, som er en «befaling og stadfestelse på Ordet». Han skal besøke de syke og trøste dem med Ordet og sakramentene. Han skal utøve kirketukt og straffe synden.³⁷ Til slutt minner han om at presten selv skal føre et ærlig og kristelig liv og være et eksempel for hjorden. For det hjelper ikke å undervise andre hvis en selv lever i strid med det som blir forkynt. Jens Nilsson utdyper motivet i slutten av denne sin første ordinasjonspreken. Han siterer Augustin, som sier dette om en ond hyrde: «Alt som hand opbygger med lerdomen, saa megit nedriver hand med sit leffnit». «Si tamen aliquid aedificat, qui male vivit, frigide enim docet, qui doctrina, quam Dei docet, non afficitur camque non vivit.» («For dersom én vil bygge opp som fører et dårlig liv, han lærer uten frukt; for den undervisning som underviser om Gud, er uten virkning når den ikke etterleves.») Han føyer også til et sitat som tilskrives Gregor av Nazianz: «Nazi-anzenus var vaan at sige, Qui bene docet male autem vivit, altera manu rapit quod prebuit altera.» («Den som lærer rett, men fører et dårlig liv, tar tilbake med den ene hånden det han byr frem med den andre.»)³⁸

Betydningen av ordinasjonen

Et halvt års tid etter den første ordinasjonen har biskopen tre nye kandidater som er klare for prestedtjenesten. Det er 6. søndag etter påske, 7. mai 1581, og også denne gang går han utenom dagens tekst.³⁹ Biskopen tar igjen sitt utgangspunkt i Paulus' formaninger til

36. *To og Tredive Prædikener*, 442.

37. *Ibid.*, 443.

38. *Ibid.*, 444. Men Jens Nilsson har sitatet fra Chemnitz: «Nam sicut Augustinus dicit, Malus pastor, quantum aedificat doctrina, tantum destruit vita, si modo aliquid aedificat, qui male vivit, frigide enim docet, qui doctrina, quam Dei loco docet, non afficitur, eamque non vivit. Naziianzenus dicere solitus est. Qui bene docet, male autem vivit, altera manu rapit, quod præbuit altera» (*Enchiridion*, 53).

39. Dagens tekst, slik den var forordnet, kunne i og for seg gitt et naturlig utgangspunkt, når den startet med Jesu ord om at han skulle sende disiplene talsmannen, sannhetens Ånd, som skulle vitne om Jesus. Men også disiplene skulle vitne (Joh 15,26–27). Også epistelteksten fra 1 Pet 4 kunne gitt innspill til en ordinasjonstale med sin henvisning til at enhver har fått en nådegave, og at det gjelder å tjene hverandre med den, som gode forvaltere over Guds nåde, og formaningen: «Dersom noen taler, han tale som Guds ord» (1 Pet 4,10–11).

Timoteus og Titus, og utvider skriftmaterialet med en stor mengde sitater som han mener underbygger hans syn på prestetjenesten. Biskopen velger å konsentrere seg om en grundig belæring om hva ordinasjonen innebærer:

Efterdi att prestordning er saadan en Ceremonie och skick formedels thuilcken de personer kallis Consecreris och induies till thet Hellige predicker Embede (eller till gudtz Ordz tieniste och de Hellige Sacramenters uddelelse) som ere duelige och bequem til saadan tieniste i den Christelig Kircke. Da ville vij nu faa at høre Huilche de vilkor ere som bør att findis hos samme personer och huilche de dygder och gaffuer de ere som de skall vere beprydet och begaffuit med.⁴⁰

Prestevielsen omtales både som en ordinasjon og en konsekrasjon. Begrepsbruken fantes allerede i Kirkeordinansen av 1537/1539. Dernest følger en redegjørelse over elleve sider om hva det vil si å være rettelig kalt til slik tjeneste. Ingen må trenge seg inn i et slikt hellig embete eller tilta seg makt og myndighet og autoritet til å preke Ordet eller utdele sakramentene uten lovlig kall. Han henviser til Paulus' formuleringer i Rom 10,14 f.: «Hvordan kan de tro uten at noen forkynner? Og hvordan kan de forkynne hvis de ikke er utsendt?» og mener at det ikke er mulig å få troens virkning av forkynnelsen hvis ikke predikanten er rettelig kalt og utsendt. For da er Gud ikke nærværende med sin Ånd og nåde og med sine gaver og sin hånd.⁴¹ Videre peker biskopen på at Gud selv gir virkekraft til Ord og sakrament, men han gjør det gjennom sine tjenere, som er utsendt og på forhånd bestemt til det, og som han bruker som redskap til å nå ut til menneskene. Han henviser til Paulus, som sier at de som er rettelig kalt til Ordets tjeneste, er «Kristi vellukt for Gud, blant dem som blir frelst og blant dem som går fortapt», og at de er «sendebud i Kristi sted», og at det er Gud selv som formanner gjennom dem (2 Kor 2,14–16 og 5, 20). Også Paulus' utsagn til korinterne om hans fullmakt fra Herren til å bygge opp og ikke rive ned (2 Kor 13,10) bruker Nilsson til å få frem at man må ha fått kirkens fullmakt for å inneha presteembetet («det er storlig fornøden att de skall vere kallit och udkaarit och rettelig ordinerit de som skall vere predichanter och lerere i den Christelige kircke»)⁴².

På samme måte som i den forrige talen understreker han at ordinasjonen gir trygghet både for presten og tilhørerne. Når kallet synliggjøres med en offentlig kirkelig handling i ordinasjonen, gir dette prestene en trygg forankring for deres embetsutøvelse: «Da kand de des flitteligen med løst och glede i troen gjøre hvad deris kald och Embede uduiser.» Men det er ikke bare prestenes egen tillit og trygghet i kallet som styrkes ved at de er lovlig kalt og rettelig ordinert. Også tilhørerne har

sin nytte och gaffn och stor trøst her aff och den gandske Christelig forsambling att de vide och ere der visse paa haffuer der om faste vidnisbyrd att gud vil bruge de personer som ere kaldet och ordinerit til Kircke tienisten att handt vill bruge dem som itt middel och itt ridskab ved huilche hand vill forfremme sin ære och mange mennischers salighed.⁴³

40. *To og Tredive Prædikener*, 445.

41. *Ibid.*, 446. Henvisningen til Guds hånd henter han fra Luk 1,66, hvor det står at Guds *hånd* var med Johannes døperen i hans gjerning.

42. *Ibid.*, 447.

43. *Ibid.*, 449.

Presteembetet er forskjellig fra «det alminnelige prestedømme»

Biskopen understreker at en selvlært mann som mener seg kalt til å forkynne og søke seg til preste-tjenesten, ikke på noen måte kan være rett kalt uten kirkens oppdrag og innvielse. Og en slik persons embetsgjerninger ville være uten virkning. Men like lite som en *lærd* mann må ta seg frihet til å preke og forrette sakramentene uten lovlig kall og vigsling, like lite må en *bonde eller borger* eller en annen legmann gjøre det, hvor god og gudfryktig kristen han enn må være. Biskopen advarer mot svermere som hevder at enhver kristen, mann eller kvinne, fritt kan preke i den alminnelige forsamling. Han tar et konkret oppgjør med tolkningen av ordene om det kongelige prestedømme som disse svermere påberoper seg (1 Pet 2,5; Åp 1,6 og 5,10). Selv om Peter kaller alle gudfryktige og tro kristne åndelige prester, så er de ikke dermed alle doktorer og lærere i den kristne menighet. Han henviser til nådegavekatalogen hos Paulus i 1 Kor 12,4 ff. og peker på at ikke alle har nådegaven til å forkynne eller meddele kunnskap. Og han siterer Paulus i Efeserbrevet, hvor han uttrykkelig sier at Gud «satte noen til apostler, noen til profeter, noen til evangelister, noen til hyrder og lærere» (Ef 4,11). Biskopen legger vekt på apostelens ord om at alt skal skje til menighetens oppbyggelse. Han sier at Peters ord ikke betyr at alle gudfryktige og kristne er prester, men som fortsettelsen sier, skal de «bære frem åndelige offer som Gud gjerne tar imot, ved Jesus Kristus». Dette utdyper han med henvisning til Paulus' ord om å «bære legemet frem som et levende og hellig offer (som skal være) deres åndelige gudstjeneste» (Rom 12,1), og Hebreerbrevets formanings: «La oss da ved ham stadig bære frem for Gud vårt lovprisningsoffer, det vil si frukt av lepper som priser hans navn» (Hebr 13,15).⁴⁴ Biskopens utlegning av hva som sammenfattes i ordene om alle kristnes alminnelige prestedømme, gjengis i klare punkter:

1. Alle kristnes kall som det «kongelige presteskap og Guds eiendomsfolk» som Peter skriver om, består i å *bekjenne Kristi velgjerninger* og «forkynne hans storverk, han som kalte dere fra mørket til sitt underfulle lys» (1 Pet 2,9).
2. Det neste er å bekjenne og *ta imot evangeliet i tro*.
3. De kristne er kalt til å *samtale* med hverandre om Guds ord og oppmuntre hverandre, slik Paulus formaner i Efeserbrevet: «Bli fylt av Ånden og si frem for hverandre salmer og hymner og åndelige sanger» (Ef 5,18 f.).
4. De kristne kalles åndelige prester fordi de er kalt til å «*råde og formane* hverandre ut fra Guds ord».
5. De gudfryktige kalles prester fordi de skal *straffe* med Ordet dem som synder mot Gud, slik Jesus selv anviser: «Dersom din bror gjør en synd, så gå til ham og tal ham til rette på tomannshånd» (Matt 18,15).
6. De troende kalles prester fordi de skal *trøste* de sorgfulle og bedrøvede (1. Tess 4,18).⁴⁵

Alt dette, sier biskopen, gjelder alle mennesker, hvilken stand de enn er i. Men han peker avslutningsvis på at foreldre har et særlig ansvar som åndelige prester i hjemmet: «Thi de haffuer en synderlig mandat der om och det er dem i synderlighed befallit att optucte deris børn som Paulus skriffuer till de Epheser [...] i tuct och formaning til Herren.»⁴⁶ Dog må hverken foreldre eller andre gå frem i den kristne forsamling og begynne å preke og utdele

44. Ibid., 450.

45. Ibid., 451.

46. Ef 6,4. Nyeste tekst fra Bibelselskapet: «Gi dem den oppdragelse og rettledning som er etter Herrens vilje» (Bibel 2011).

sakramentene. For den alminnelige tjeneste med forkynnelse og sakramentsforvaltning i den kristne kirke er ikke overgitt til alle kristne. Til det kirkelige embete hører et spesielt kall, og til dette oppdrag er det Gud som kaller og sender ut, slik det fremgår av Jesu ord: «Be derfor høstens herre sende ut arbeidere for å høste inn grøden hans» (Matt 9,38).⁴⁷

Kallet

Det neste punkt som biskopen stanser ved, er hvordan kallet til prestedtjenesten skjer. Som ofte ellers i sine prekener tar han dette opp som et retorisk spørsmål: «Kiere Huorledis kaller da gud och udsender sine tienere till sin Christelige kircke?» Gud kaller sine tjenere på to måter. Den første er *det indre kall*, som skjer direkte til den enkelte, når han kjenner seg utpekt og utrustet, slik profetene og apostlene gjorde det. Gud ga dem vitnesbyrd om at de var rettelig kalt når han bekreftet dem og deres preken med sin ånd og nåde. Dette var et direkte kall, som skjedde uten noe ytre middel. Men det *andre kall* skjer ved en synlig innvielse, sier biskopen, slik det er fortalt om Paulus' fremgangsmåte på hjemreisen til Antiokia, hvor han valgte ut eldste for menighetene og overga dem til tjeneste under bønn og faste (Apg 14,23). Paulus viser også i flere sammenhenger at denne handling innebar håndspåleggelse og påkallelse av Den hellige ånd. Biskopen henviser til en rekke steder fra brevlitteraturen, særlig brevene til Timoteus og Titus, hvor det nærmest angis en fast ordning for hvordan innvielsen skulle være: For at de skulle vite hvordan de skulle håndtere saken rett når Ordets tjenere skulle rettelig og lovlig kalles, «da skreff han dem (formedelst den helligaands indgydelse och krafft) en vis form lige som en instrux, efter huilcken de skulle retledis».⁴⁸

Er det da noen forskjell på disse to typer av kall? spør biskopen videre. Og forskjellen ligger i at det indre kall skjer uformidlet, direkte fra Gud, mens det ytre kall skjer formidlet ved personer «som gud haffuer der till betrod att kalle andre och skicke dem til embedet». Dette er det nærmeste biskopen kommer å hevde at ordinasjonsmyndigheten er tillagt biskopene. Men han presiserer at også biskopene har sitt oppdrag til denne tjeneste fra kirken som helhet. Timoteus, som selv fremstår som en biskop eller tilsynsman, var ikke kalt direkte av Gud, men ved Paulus og de eldste, som representerte menigheten. Dette var en myndighet som var gitt fra hele menigheten til noen utvalgte, som hadde fått som oppdrag å «beskicke kirketienisten och de personer som skulle tiene i kircken til embedet som Tertillianus och Ambrosius skriffuer her om».⁴⁹ Også Chemnitz legger stor vekt på at kallsretten hører hele kirken til. For ham gjelder det å avgrense seg både mot pavens rett til å besette embeter og mot patronatsretten, som etter tidens samfunnsorden gjorde det mulig for verdslige herrer å kalle sine egne prester. Henvisningen til Tertullian og Ambrosius har Jens Nilssøn åpenbart lånt fra Chemnitz, som bruker argumentet to steder. Jens Nilssøn gjennomfører et rent teologisk resonnement, men begge samstemmer i at kallsretten i prinsippet hører kirken eller menigheten til.⁵⁰

47. Chemnitz har også tatt opp spørsmålet om hva som ligger i forestillingen om «det alminnelige prestedømme». Det kan være at Jens Nilssøn har hentet momenter herfra, men her synes det som om han har en selvstendig og mer detaljert utforming av begrepene. Chemnitz skriver: «Alle kristne har et felles kall, at de skal tale om Guds ord. de skal bekjenne Guds ord Rom 10, samtale med hverandre om det Ef.5 og Matt 18, trøste 1.Tess 4, og særlig i hjemmets orden fremme tuktt og formaning» (*Enchiridion*, 8).

48. *To og Tredivte Prædikener*, 454.

49. *Ibid.*

50. Chemnitz: «Apostlene har ikke foretatt utvelgelsen alene, men har trukket kirkene inn, Apg 1,6 og 14, og eldsterådet, 1.Tim 4, og har dermed ikke bare hørt på predikantene, men også på andre i kirken, som er utpekt til dette, slik Tertullian og Ambrosius bevitner» (*Enchiridion*, 19, sml. s. 23).

Hvilke midler bruker da Gud i dag til å kalle og utpeke mennesker til presteembetet? «Det skjer ikke ved engler, men ved den kristne kirke, som er det kongelige prestedømme.» Nøkkelmakten er gitt til hele kirken, som har nøkkelen til å lukke opp og lukke igjen, slik Jesus forkynner i Matt 18,15 ff., hvor han foreskriver hvordan en skal behandle en synder. Til sist er det menighetens dom som blir gjeldende.⁵¹ Derfor slår biskopen fast som en sum av sine betraktninger om kallet at «den gandske kirckethieniste hør den Christelige kircke till, ligesom och saa guds Ords tienere hør den Christelige kircke till». ⁵² Dette underbygges med biskopens tolkning av Paulus' ord til korinterne om at de er «Guds tempel» (1 Kor 3,16), og at Guds Ånd bor blant dem. Fordi Guds tempel (menigheten) er hellig, følger det at «alt hører den til, enten det er Paulus, Apollos, Kefas, verden, liv eller død, det som nå er eller det som kommer – alt er deres». Men menigheten hører Kristus til, og Kristus hører Gud til (1 Kor 3,21–23).⁵³ Dette resonnementet står i klar motstrid til det hierarkiske kallsprinsipp i den katolske kirke, og er i virkeligheten et ganske avansert ekklesiologisk prinsipp, som har stått sin prøve også i senere pastoralteologi.

Ordinasjonens historiske røtter

Selv om ordinasjonsoppdraget er forankret i hele Guds menighet, så understreker biskopen at det er en gammel skikk som har sine nedarvede former: «Derfor er det saa vel skicket och berammit och haffuer verit en gamel seduanne att samme personer skall tilforn med flidt examineris och offuerhöris om de ere rettelig kaldet till at predicke och lere.»⁵⁴ Og hva denne «ordinasjonssamtalen» går ut på, beskriver biskopen umiddelbart i det følgende: om de har lært Guds ord og Den hellige skrift og *forstår seg rett* på den; om de har «*lagt den salige lærdoms fundament*»; om de har tatt avstand fra kjetteri og villfarende lære og kan *forsvare den sanne lære*; om de har den gave at de *kan undervise* og *formidle* denne lærdom til andre; om de har et *godt rykte* for sitt liv, så de kan være *et eksempel* og *et speil* for hjorden.

Det er ikke bare den apostoliske praksis, men en «himmelsk instruks» som ligger til grunn for denne ordning. Jesus Kristus har gjennom sine disipler foreskrevet en viss form og måte og en regel som vi skal gå etter, som man vel må kalle «en gudomelig instrux eller himelske instrux der viser os huordan den bør att vere baade med lerdøm och leffnitt som skall kallis udkaaris och ordineris till saadant høigt Kald och embed». ⁵⁵ I denne sammenheng føyer biskopen til, uten utfyllende kommentar, Paulus' utsagn: «Jeg tillater ikke en kvinne å være lærer, heller ikke at hun skal være herre over mannen; hun skal være stille», med Paulus' argumentasjon hentet ut fra skapelsesberetningen (1 Tim 2,12 ff.).

Mot slutten av prekenen oppsummerer biskopen grunnen til at denne skikk er innført. Han minner igjen om at den skal gi de nye prester et trygt utgangspunkt for deres tjeneste. Men ordinasjonen skal også gi menigheten en bekreftelse på at dens prest er rettelig kalt og utfører sin tjeneste med den autoritet som kirkens kall gir. Den skjer

for den sag skyld att samme personer skall obenbare gjøre gud och den Christen menighed sit løffte och tilsafn och forpligte sig till att beuise troskab i sit kald och embed aff sin yderste formue

51. *To og Tredive Prædikener*, 455.

52. Her er ordlyden til dels sammenfallende med Chemnitz': «Det middelet Gud bruker når han kaller til den ordinære kirketjeneste, er ikke engler, men den kristne kirke, som er det rette kongelige prestedømme, 1.Pet 2 [...] og i sum, den hele kirketjeneste hører kirken til, Ef 4, slik også tjenerne hører kirken til, 1. Kor 3» (*Enchiridion*, 18).

53. *To og Tredive Prædikener*, 456.

54. *Ibid.*, 459.

55. *Ibid.*, 460.

aff den aand och naade som gud vill giffue effther som gud sielff udkreffuer troskab i sine husholdere 1. Cor 4. Men end och saa paa det att den Christelige Kircke skall anamme den person som formedelst saadan Ceremonie er ordinerit och induiet til det hellige prestelig embed och bekjende hannom for sin rette Pastor och sjelesørgere. Huilcken nu er giffuen magt autoritet och myndighed aff gud att predicke och lere och att uddele Sacramenterne.⁵⁶

Så skal da menigheten ta imot presten og «bekjenne ham for sin rette pastor og sjelesørger». Den skal høre ham på Guds vegne og i Guds sted og gjøre bønn for ham om at Gud må gi ham sin nåde og velsignelse til å stå i sitt kall og embete og bidra til Guds ære og manges salighet.⁵⁷ Vi ser altså, sier biskopen videre, at prestevielsen, eller «Actus ordinationis» med alle sine seremonier og former, slik den skjer alminnelig i den kristne kirkes forsamling, fremstiller for oss Guds ords tjeneres embete og hvilken lære de skal formidle. De skal være Guds skjulte hemmelighets husholdere og undervise og lære andre, og de skal være beredt til å lide for den sanne lærdom og for bekjennelsen til Kristi hellige navn. Derfor bruker man håndspåleggelsen, etter den gamle apostoliske og kristelige skikk, for å vise at slike personer er særlig skikket til å tjene Gud og er skilt ut fra den verdslige sammenheng og «Committerit anduordet och befallit» å tjene ham og fremme hans lov og ære og forkynne hans lære og besegle den med sitt blod om nødvendig. Her viser biskopen til den gammeltestamentlige ofring av syndofferbukken, som man la hendene på for å vise at den nå var skilt ut fra den alminnelige bruk og skulle tjene et hellig formål og ofres til Gud (2 Mos 29,10 og 14). Det var en innvielse til en stedfortredende handling, som bærer av menneskenes ufullkommenheter og synder.⁵⁸

Biskopen avslutter med en latinsk henvisning til at det i kirkens historie en tid var vanlig å bruke salving som et ledd i vigslingsakten, men at denne skikken er opphevet, slik at det greier seg med håndspåleggelsen: «Hvilken skikk og sedvane apostlene også har brukt [med smørelse] *tanquam re a diafora* [med greske bokstaver] *multa utiliter monente salva libertate Christiana. Et ita vel quoque ecclesia sine unctione et sine aliis superstitionibus simpliciter per impositionem manuum actum ordinationis celebravit distinct: 23 Ex concilio Carthaginensis. Fit etiam hodie impositio manuum propter communes preces.*» («som (værende) en sak (tilhørende) *adiafora*, idet de – svært nyttig – formante i lys av den hele og fulle (*salva*) kristne frihet (i slike ting). Og slik har også kirken utført ordinasjonshandlingen på enkelt vis ved håndspåleggelse alene, uten salving og andre overtroiske (riter). [...] La det også i dag skje med håndspåleggelse under felles forbønn»⁵⁹).

56. Ibid., 461.

57. Ibid.

58. I *Kirkeordinansen* som stadfestet reformasjonen, er denne henvisning nevnt i tillegget med omtalen av bispeordinasjonen: «I fordums tid pleide man å legge hender på de offer man slaktet og ville ofre, som man ser i Mose lov. Så må man og vite at vi her ofrer dem som vi legger hendene på, til Gud, til en hellig tjeneste» (Max Olsen, *Den danske Kirkeordinans af 1539*, 127).

59. Ibid., 462. Her er igjen et nesten ordrett sitat fra Chemnitz: «Apostoli igitur in ordinatione Ministrorum usit etiam illum ritum tamquam rem adiaphorum, multa utilita momentem, salva libertate Christiana retinerunt & usurparunt. Et ita vetus quoque Ecclesia absq; unctione et sine alijs supers» (*Enchiridion*, 28). Henvisningen til konsilet i Kartago har Chemnitz hentet fra Gratians samling av *canones* (Decretum Gratiani), med vedtak og rettsregler fra kristendommens eldste tid, som ble begynnelsen til den senere samling av *Codex iuris canonici*, den katolske kirkerett. Samlingen ble til omkring 1140 og inneholdt nærmere 4000 tekster. Gratian var født mot slutten av 1000-tallet og døde før 1160. Han virket som munk og rettslærd i Bologna. Chemnitz omtaler samlingen i begynnelsen av sin bok: «Derfor har de eldre konsiler strenge forordninger om prøvingen av dem som skal ordineres, slik de blir fastslått hos Gratian, dist. 23, 24 og 81 i canon 4 fra det 4. Konsil i Kartago» (*Enchiridion*, 3).

Prestenes personlige liv og egenskaper

Biskop Jens Nilssøn er ikke bare opptatt av de åndelige oppgaver som ligger til presteembetet. I likhet med de fleste pastoralteologer løfter han frem formaningene som Paulus skriver til sin medarbeider Titus (Tit 1,6 ff.). Men også her setter han sitt eget personlige preg på beskrivelsen av de karaktertrekk som en bør kunne finne hos kirkens prester. Presten skal ha *et godt vitnesbyrd*. Han skal være *ustraffet*, «selv om de kan trå feil, fordi de fortsatt er Adams barn og ikke guder eller engler. Men de skal vokte seg for grove synder, slik som Paulus skriver i brevet til Titus».⁶⁰ Han skal *ikke være drikkfeldig* («ikke at han må jo drikke vin eller andre gode drikker til måtehold med takksigelse»), men meningen er at han ikke skal være en «drukkbolt». Han skal *ikke være en «overfuser»* og ikke tale så skarpt til folk at han ville «hugge dem for hunder eller bite nesen av dem». Han skal heller *ikke trakte etter eget fortrinn* eller skammelig vinning. Han skal være *gjestfri, godvillig, tuktig, rettferdig, hellig og kysk*. Presten skal være «et eksempel og speil for sin hjord».⁶¹

Sammenfatning

Undersøkelsen har vist at biskop Jens Nilssøn har utformet et innholdsrikt bilde av prestens tjeneste og de betingelser som tjenesten bør utføres under. Han har utnyttet et rikt bibelsk og historisk materiale og foretatt avgrensninger mot en ukritisk forståelse av forestillingen om de troendes «alminnelige prestedømme» med utgangspunkt i 1 Pet 2,5. Han har gitt en inngående beskrivelse av det indre og ytre kall som kreves for å kunne gå inn i prestanden, og pekt på at kallsretten utgår fra menigheten på Guds vegne. Han har vist hvordan ordinasjonen er avgjørende for legitimeringen av prestens tjeneste, både for presten selv og for menigheten som tar imot ham. I tråd med de bibelske formaninger har han understreket de moralske krav som forventes oppfylt i prestens hele ferd og gitt gode råd om innhold og form i prestens forkynnelse. Det er en varm tone i biskopens tale om prestatjenesten. Den sikter på å gi trygghet både til presten selv og menighetene om at Gud vil menneskene vel, og at prestens gjerning er til velsignelse og trøst for den enkelte.

Et særpreg er den vekt han legger på at hele prestens tjeneste skal sikte på å hjelpe mennesker til frelse og «vennskap med Gud». Her blir han aldri trett av å peke på de materielle innholdsmomenter i den lutherske lære om rettferdiggjørelse ved tro, for Jesu skyld. Å skjelne rett mellom lov og evangelium er et gjennomgangstema, og frelsens innholdsmomenter fremholdes i stadig nye sammenhenger, men også som en nesten fasttømret rekke av faktorer som utgjør frelsens grunn. Jesu stedfortredende lidelse og død blir stadig løftet frem som det sentrale element i den forkynnelse som presten er kalt til å bære frem. Forståelsen av prestens embete er ikke bare et tema i de to egentlige ordinasjonstalene, men også i prekener ellers i kirkeåret, når tekstene gir rom for det.

60. *To og Tredive Prædikener*, 458.

61. *Ibid.*, 459.